

izvirno znanstveno delo
prejeto: 1999-02-10

UDK 94(497.4)"1914/1918"

OD STRATEŠKIH NAČRTOV DO RAZNARODOVALNE POLITIKE ITALIJSKEGA OKUPANTA NA ZASEDENIH SLOVENSКИH OZEMLJIH MED PRVO SVETOVNO VOJNO

Petra SVOLJŠAK

ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4

IZVLEČEK

Prispevek obravnava italijanske strateške načrte in razmišljanja o slovenskem narodnem ozemlju, ki so pripeljala do italijanske zasedbe v obdobju prve svetovne vojne. Temeljni cilj italijanske zasedbene politike je bila postopna priprava zasedenih ozemelj na dokončno priključitev k "matični" domovini. Zato so zasedbene oblasti zelo temeljito posegle predvsem v šolski sistem, kjer so uvedle italijanski učni jezik in predvsem italijanske učne vsebine. Italijanski jezik je bil na vseh področjih javnega življenja uradni jezik; zato so spreminjali tudi slovenska krajevna in osebna imena ter priimke v italijanski jezik ali jih prilagodili italijanski pisavi in izgovarjavi. Rdeča nit prispevka so razmišljanja italijanskega diplomata Carla Gallija, katerega odnos do Slovencev predstavlja svojevrsten program reševanja mednacionalnih odnosov v Julijski krajini.

Ključne besede: prva svetovna vojna 1914-1918, italijanska zasedba, strateški načrti, raznarodovanje, šolstvo, Carlo Galli, Slovenci

DAI PIANI STRATEGICI ALLA POLITICA SNAZIONALIZZATRICE DELL'OCCUPATORE ITALIANO NEI TERRITORI SLOVENI DURANTE LA PRIMA GUERRA MONDIALE

SINTESI

Il contributo prende in esame i piani strategici e le considerazioni italiane in merito al territorio nazionale sloveno, che condussero all'occupazione italiana durante la prima guerra mondiale. Il fine fondamentale della politica d'occupazione italiana era la graduale preparazione dei territori occupati per l'annessione finale alla "madre patria". A tale scopo, le autorità d'occupazione intervennero drasticamente soprattutto nel settore della scuola, dove introdussero la lingua d'insegnamento italiana e contenuti italiani. La lingua italiana divenne lingua ufficiale in tutti i settori della vita pubblica; furono cambiati in italiano anche i nomi sloveni delle località, i nomi e i cognomi delle persone, oppure adattati alla grafia e alla pronuncia italiana. Il filo rosso del contributo è costituito dalle riflessioni del diplomatico italiano Carlo Galli, il cui rapporto verso gli sloveni rappresenta un particolare programma di soluzione dei rapporti infranazionali nella Venezia Giulia.

Parole chiave: prima guerra mondiale 1914-1918, occupazione italiana, piani strategici, snazionalizzazione, scuola, Carlo Galli, sloveni

"... NE. TI SLOVENCİ NAS ŠE VEDNO NİMAJO RADI. ... MISLIJO, DA SMO SAMO V PREHODU; DA NE BOMO OSTALI ..."

Benito Mussolini (Mussolini, 1992, 141)

O obsegu in pomenu slovenskega etničnega prostora, ki naj bo vključen v Kraljevino Italijo zaradi vojaško-strateških razlogov, kar je vsekakor našlo mesto tudi v političnih "zedinjevalnih" načrtih vodstva italijanske države ter iredentizma, so italijanski vojaški strategji načrtno začeli razmišljati že kmalu po združitvi Italije (Brugioni, 1984, 273-351), črto bodočega Londonskega pakta pa naj bi začrtali že l. 1845 v sardinskem generalštabu (Jerj, 1961, 12). Po podpisu Trojne zveze leta 1882 sta pri Vrhovnem poveljstvu italijanske vojske obstajali dve različni morebitni vojni situaciji, v katerih bi se mogla znajti Italija. Prva je predvidevala vojno Trojne zveze proti Franciji, druga pa vojno Italije proti zaveznici Avstro - Ogrski. Slednje so italijanski vojaški poveljniki predpostavili v t. i. predvidljivih možnostih vojne že desetletje pred tem, v katerih je bila vojna mišljena kot obrambna pred avstrijskim napadom čez Sočo in Julijske Alpe. V naslednjih letih se je načrt spreminjal, in sicer v smeri premikanja glavne obrambne črte proti vzhodu. Od Adize, ki je bila še v 60-ih letih 19. stoletja prva obrambna črta, se je nato pomikala do Tilmenta, z nekaterimi pomembnimi mostišči, ki so usmerjala italijansko vojsko še bolj proti vzhodu. Poleg obrambnih nalog pa so, v nasprotju z "obrambnostjo" le-teh, načrtovali tudi široko in napredujočo okupacijo nasprotnikovih ozemelj.

28. junij 1914 je vsekakor usoden datum; tega dne namreč ni umrl le avstrijski prestolonaslednik, temveč tudi snovatelj italijanskih strateških načrtov in vrhovni poveljnik italijanske vojske general Alberto Pollio. Na njegovo mesto je bil 10. julija 1914 imenovan general Luigi Cadorna, ki je prevzel naloge šele 27. julija 1914, torej v odločilnih trenutkih za usodo Evrope. Po razglasitvi nevtralnosti je novi vrhovni poveljnik skrbno koval načrte o mobilizaciji ter zavarovanju meja proti Avstro - Ogrski v času mobilizacije, saj je bilo v tem času v Furlaniji le malo vojaških enot. Obenem se je Cadorna tudi zavedal, da so bile avstrijske enote "vprežene" že na drugih frontah, in je temu prilagodil svojo strategijo. Tako je 21. avgusta 1914 nastala "Spomenica o ofenzivni akciji proti Avstro - Ogrski monarhiji med sedanjo evropsko vojno. Možni cilji. Predvidene operacije", ki so ji 1. septembra 1914 sledila še "Navodila poveljstvom armade v času mobilizacije in zbora v primeru ofenzive čez Sočo". Kot ugotavlja Brugioni, o problematiki vojne proti Avstriji voditelji italijanske vojske dejansko niso razmišljali od 3. vojne za ne-

odvisnost (l. 1866), čeravno je bilo v naslednjih letih postavljenih nekaj teoretičnih vprašanj (Jerj, 1961, 311). Kot je bilo že omenjeno, so bili vsi načrti obrambnega značaja, vendar pa to ne pomeni, da so zanemarjali morebitni ofenzivni značaj vojne. Njej se je dotlej najbolj temeljito posvetil general Enrico Cosenz, ki je bil prvi poveljnik glavnega štaba italijanske vojske, ki ga je obrambno ministrstvo oblikovalo leta 1882; s tem je prevzel odgovornost za oblikovanje vojaških načrtov v miru in za njihovo izvajanje v vojni. General Cosenz je predvidel dve možnosti v morebitni ofenzivni vojni proti Avstro - Ogrski, to je o lokalni vojni na eni strani in o vojni Italije v zavezništvu z drugo državo. Glavni cilj vojne bi bila zasedba Dunaja, vključno z okupacijo Tirolske; obenem pa bi operacije potekale tudi ob Soči, od koder naj bi po zmagi zasedli Ljubljansko kotlino preko Krasa ter Celovško kotlino preko Pontebbe in Predila. Te glavne črte ofenzivnih operacij proti Avstro - Ogrski je povzel tudi Cadorna leta 1914, ki pa je največ sil nameraval usmeriti proti Furlaniji, Goriški in proti Trstu. Zato je za 1. in 2. armado italijanske vojske predvidel popolnoma ofenzivne naloge v Posočju. Temeljna razlika s Cosenzovim načrtom je bila v glavnem cilju. Cadorna je načrtoval premagati sovražnika na njegovem ozemlju ter zasedbo tega ter pomik proti vzhodu, proti Budimpešti. Kasneje, ko so se iztekle že štiri italijanske ofenzive na Soči, je Mussolini v članku za "Popolo d'Italia" 27. decembra 1915 zapisal: "*Pomembna ugotovitev: vso vojno smo prenesli na sovražnikova tla. Da bi bolje razumeli izjemno pomembnost tega dejanja, bo dovolj, da oblikujemo obratno hipotezo, to je, da so Avstrijci uspeli svojo vojno prenesti na italijansko ozemlje.*" (Mussolini, 1992, 51) Slovensko narodno ozemlje je bilo torej vselej v osrčju italijanskih vojaških načrtov ob morebitni vojni proti Avstro - Ogrski, ki so obenem podpirali težnje italijanskega iredentizma in vodstva države po "odrešitvi" neodrešenih bratov in dokončni združitvi Italije. Svojo "potrditev" so ti načrti dobili v Londonskem paktu, ki je pomenil zaključno dejanje v pogajanjih Italije z obema vojskujočima se stranema, da bi si zagotovila čim večje ozemlje po zmagoviti vojni.

Toda slovensko narodno ozemlje ni bilo le del vojaških strateških načrtov, saj so o njem dejavno razmišljali številni italijanski politiki. Med njimi je bil tudi diplomat Carlo Galli.¹ S Slovenci se je srečal že pozimi

1 Carlo Galli (r. Firenze 1878 - u. Benetke 1966) je bil nosilec številnih diplomatskih funkcij, med drugim je bil pomožni konzul v Trstu (1906-1911, konec l. 1911-1913), konzul v Tripolisu (julij 1911 - k. 1911) tik pred italijansko-libijsko vojno in je pripravljatelj izkrcanje, med prvo svetovno vojno je bil uslužbenec zunanega ministrstva in pomočnik generalnega sekretarja za civilne zadeve, po vojni je bil svetovalec na veleposlaništvu v Parizu (1921-1922), generalni konzul v Damasku (1924-1926), v Lizboni (1916-1928) in Beogradu (1928-1935), veleposlanik v Ankari (1936-1938) ter minister za ljudsko kulturo v prvi vladi Pietra Badoglioa.

leta 1907, ko se je sprehajal po dolini Soče, od Mosta na Soči do Kobarida in naprej do vznožja Triglava. Kobarid je takrat poimenoval s slovenskim imenom in v oklepaj pridal italijansko inačico, Triglav je prevedel v Tricomo. O Slovencih si je v tem času izoblikoval podobo, ki se je v letih njegovega službovanja v Trstu in načrtovanja italijanskega zedinje-nanja ostrila ter postajala svojevrsten program oblikovanja odnosov do slovanske manjšine v združeni italijanski državi. Svoje spomine, dnevniške zapise in razmišljanja je objavil v knjigi "Diarii e lettere. Tripoli 1911 - Trieste 1918", izdani leta 1951. Kot je zapisal v uvodni utemeljitvi, dnevnik ni zgolj sistematično obravnavanje dogodkov in problematik, temveč bolj "zbirka" osebnih in pogosto slučajnih vtisov. Zato je dnevniku dodal nekaj osebnih pisem, spomenic in zapiskov ter povzetkov iz časopisov in govorov, da bi bolj temeljito osvetlil nekatere dogodke.

V dnevniku je torej veliko pozornosti posvetil reševanju mednacionalnih odnosov v t. i. Julijski krajini, zatorej so njegove "ugotovitve" o Slovencih mogle vplivati tudi na razvoj nadaljnjih dogodkov. Zapisal je: "Avstrija jim je v zadnjih desetletjih razvila nacionalno kulturo, dala jim je neodvisno obliko in ločeno od ostalih slovanskih skupin, dvignila je na spoštljivo literarno raven pesnike, katerih sloves je bil dotlej omejen le na ozemlje, kjer so prebivali Slovenci. Toda to je strnjena in homogena skupina, ki se zbira okoli svoje duhovščine, s posebnimi značajskimi potezami in usmeritvami, ki jo naredijo pomembno. Vsaka etnična skupina povečuje obseg in moči, ki so večje od tega, kar poseduje danes. Tako Slovenci v svojih zapisih ugotavljajo razširitev in življenjsko silo na dokaj širokem ozemlju. Nič ne omarhujejo pri izjavljanju, da so Slovenci naseljevali ozemlje med Tilmentom in Sočo, da jih je pred nemško nevarnostjo podpirala Beneška republika proti germanizaciji. Bahajo se o močni skupini na Ogrskem in Štajerskem, a še posebno na Koroškem in Štajerskem. Za Slovence je tudi Celovec njihova nacionalna zahteva.

Ne bom se in se nočem poglobljati v te razprave, ki jim tu ni mesta. Slovenske trditve so verjetne. Toda danes je položaj takšen, kakršen je. Omejil se bom le na to, da je govoriti o Celovcu kot mestu slovenskih aspiracij, danes povsem nemogoče. Celovec je odločno nemško mesto. Slovenci so na severnem obrobju Karavank do roba nižine. Slovenci naseljujejo tudi dolino Nadiže nad Čedadom, nič več. Kot učinek politike Beneške republike in Kraljevine Italije je to danes dejstvo. Tako je zato, ker ni nihče skrbel zanje in njihove navade ter za pogovorni in cerkveni jezik. Mil in discipliniran značaj sta jih seveda naredila zveste državljane Kraljevine.

V Trstu so se infiltrirali na periferno območje... Toda močno jim pomaga avstrijska vlada, ki daje prednost njihovem naseljevanju v mesto, prednost jim daje na železnici, poštah, nasploh v državnih službah, saj verjame v njihovo zvestobo.

Temu pojavu pripomore tudi italijanski odpor, da bi služili Avstriji... Trgovina, industrija, pomorstvo, razvoj gradbeništva privabljajo mnoge Italijane iz Kraljevine... Njihova prisotnost nevtralizira z nacionalnega vidika večji dotok Slovencev s Krasa... Ali je dobro, da se Italijani, ki se izogibajo družbi in avstrijskih krogov, izogibajo tudi Slovencev? Obstajata dva vidika, ugoden in neugoden... Medtem ko je na Krasu po nekaj kilometrih od roba Opčin, in bolj ko se oddaljuješ, slovensko prebivalstvo bolj strnjeno. V zgornjem Posočju je to že popolnoma odtujeno od Trsta, ker se, čeravno se v majhni meri priseljuje v to mesto, usmerja proti Ljubljani. Gorica se je bolje od Trsta branila pred slovensko infiltracijo, ker jo je podpiralo furlansko prebivalstvo z neposrednim stikom... Ti strnjeni podatki dovoljujejo zaključek: Slovenci z lastno pobudo in ob umetni podpori Avstrije skušajo vsak dan povečati svoje število v mestu, mogoče upajo, da bodo močna manjšina, večina pa v nedoločeni prihodnosti. Če se bo nekega dne zgodilo to, o čemer sanjamo, se bodo Slovenci (ki jih je okoli 1.200.000) čutili ločene na dve veji. Nemogoče se bo izogniti reakciji in razočaranju, ki bo sta preseгла vsako pričakovanje. Da bi presešli to nevarnost, obstaja le ena možnost: "svoboda", ki je edina luč, ki lahko reši takšne zapletene nacionalne razmere, ki na prvi pogled izgledajo nerešljive ali rešljive le z odloki, policijskimi zakoni, prepovedmi itd. Svoboda in razumevanje, in v vsakem primeru široka in umna toleranca. In nato neomejeno zaupanje v civilno in kulturno italijansko nadmoč. Ali ne vidimo nenazadnje stalen tržaški pojav stapljanja tujcev, ki se tod naselijo? Že v prvi generaciji se sinovi proglašajo in čutijo Italijane ter se ločijo v jeziku, kulturi in nacionalnem čustvovanju od očetov. To velja za Nemce, Slovane, Žide in druge nacionalne skupine, ki se tu naselijo, vključno z mnogimi Grki, ki so kot nacionalna skupina najbolj odporni do vplivom okolja. V mislih imam grške kolonije v Benetkah, Marseillu, Londonu.

Srbo-hrvaško čustvovanje pa je drugačno od slovenskega. Čeravno so oboji Slovani, so med njimi velike psihološke in izobrazbene razlike. Slovenci so povečini kmečkega izvora in vsi globokega katoliškega prepričanja. Srbo-Hrvati pa so trgovskega izvora, med njimi so Dalmatinci od nekdanj vezani na življenje na morju. ...Toda pustimo ob strani anekdote ter se vrnimo k točki, ki nas najbolj zanima, edinstveno je bilo namreč izvedeti za zanimivo srbsko mnenje o usodi Trsta: v primeru združitve južnih Slovanov, ne bi bilo nasprotovanja italijanskemu lastništvu tega mesta" (Galli, 1951, 8-10).

Njegova razmišljanja o Trstu, pa tudi o odnosih z morebitno južnoslovansko državo po koncu vojne, so našla v dnevniku pomembno mesto. O usodi Trsta in njegovega zaledja je zelo intenzivno razmišljal predvsem, ko je bil tam pomožni konzul, in sicer med letoma 1906 in 1911 ter od konca tega leta do junija 1913. Vlogo Trsta je razčlenjeval v širšem kontekstu, imel je

namreč v vidu tudi razvoj razmer na Balkanu, še posebno po aneksiji Bosne in Hercegovine. Aprila leta 1909 je bil zadolžen, da pripravi poročilo zunanjemu ministru, ki naj bi govorilo v prid Trojni zvezi; kot je zapisal, ga je prošnja spravila v zadrego, in sklenil je poročati, koliko regnicolov je bilo izgnanih v zadnjih treh letih, koliko političnih procesov je bilo sproženih proti iredentistom in regnicolom, koliko patriotičnih društev je bilo razpuščenih, predvsem pa, koliko je bilo ukrepov šolskih oblasti v prid slovenski kulturi ter obenem zoper odpiranje italijanskih šol (Galli, 1951, 38). Omenja pa tudi zanimivost, namreč, da so bile navkljub, po njegovem mnenju nedvoumni podpori slovenskemu in nemškemu jeziku, navtične šole v Trstu in na Lošinju italijanske. Na koncu razmišljanja je pribil: "Kaj bodo o mojem odgovoru mislili na Dunaju? Morda ne bom nikoli izvedel" (Galli, 1951, 38). V pismu 27. novembra 1912 prijatelju veleposlaniku in senatorju Mariju Lagu je, ob obnavljanju Trojne zveze, razmišljal o italijanskem razumevanju slovanskega vprašanja ter posledično o vplivu "na te italijanske pokrajine" (Galli, 1951, 142). Tako je menil, da bi bilo napačno trditi, da bi italijansko-avstrijsko sodelovanje predstavljalo neizbežno nasprotovanje slovanstvu, katerega gonilna sila je bila Srbija, temveč da bi bilo srbsko oziranje na Jadran nevarnejše nacionalnemu obstoju Italijanov pod Avstro - Ogrsko. Po njegovem mnenju bi imelo v tedanjem času italijansko-avstrijsko sodelovanje izključno taktične poteze.

Decembra 1914 je Galli dobil nalogo, da v Valoni pripravi "ugodna tla" za italijansko okupacijo; 25. decembra je v dnevnik zapisal, da so se v Valoni izkrcali italijanski mornarji in je zaplapolala italijanska zastava (Galli, 1951, 235). Po uspešni misiji v Valoni je sledila nova naloga. Pod vtisom avstrijskih porazov v Galiciji in Srbiji je italijanska vlada začela resno razmišljati o vstopu v vojno na strani antantnih sil, kajti ob morebitnem porazu njenih tedanjih zaveznic bi bila izključena iz delitve sveta in ne bi mogla uresničiti svojega programa združitve in odresitve, to je prevlade na Jadranu. Ob tem so se pojavila tudi vprašanja, kako se bodo odzvali Slovenci in Hrvatje iz Trsta, Istre in Goriške na italijansko zasedbo. Zato je italijanska vlada poslala v Trst Carla Gallija, kjer pa se je poleg temeljne naloge, to je raziskati možne odzive Slovencev in Hrvatov na morebitno priključitev teh ozemelj k Italiji, ukvarjal tudi z iredentistično propagandno dejavnostjo (o misiji glej Šepič, 1958, 53-80; Šepič, 1989). Njegovo poslanstvo v Trstu je bilo povsem tajno ter je imelo tudi vojaške naloge, saj je moral pridobiti tudi podatke o Banjski planoti in o puljskih trdnjavah. Pri prvakih slovenskih in hrvaških strank v Trstu naj bi nastopil kot poslanec italijanske nacionalne stranke, ki naj Slovence in Hrvatje prepriča, da se sprijaznijo z italijansko okupacijo v zameno za spoštovanje njihovih nacionalnih pravic (kulturna svoboda, svoboda uporabe jezika). S slovenskimi in hrvaškimi političnimi prvaki (Rybářem,

Gregorinom, Mandičem, Vilfanom) se je sestel v nočeh 10., 15. in 18. januarja 1915 ter jim v primeru zmage Italije v vojni zagotovil kulturno svobodo, če bodo lojalni državljani. Kot navaja Galli, naj bi se prvaki odrekli višjemu cilju, t. j. postati večina v Primorju, kajti jugoslovanska misel ne bi mogla zmagati brez intervencije (in zmage) Italije (Galli, 1951, 236-261). 24. januarja je zapustil Trst ter se od Camilla Are poslovil z naslednjimi besedami: "... ali se bomo ponovno srečali z zastavo ali pa se ne vidimo več" (Galli, 1951, 248). V svojem poročilu Sidneyu Sonninu, ki ga je 1. februarja 1915 povzel v dnevniku, je zapisal, da je v Julijski krajini čutili spremembo pri vseh slojih prebivalstva, vendar predvsem kot rezultat utrujenosti zaradi že dolgotrajne vojne ter gospodarskih težav zaradi vojne, vsekakor pa naj bi se ne smeli zaradi tega slepiti in morajo imeti v oziru predvsem posamične politične struje in njihov odnos do Italijanov. Tako je klerikalno stran označil (Gregorin), da goji sovraštvo do Italijanov ter ohranja zvestobo monarhiji in se ji zdi morebitna italijanska okupacija škodljiva za razvoj slovenskega naroda. Za liberalno stran je zapisal, da je sicer bila prepričana, da bi italijanska okupacija za vselej onemogočila morebitno slovensko (slovansko) nadvlado v Trstu, toda bila bi, tako Galli, pripravljena žrtvovati te aspiracije za zmago srbske stvari, saj naj bi bili prepričani, da bi bil italijanski vstop v vojno osnovni pogoj za uničenje Avstrije. Radikalna stran pod Mandičevim vodstvom naj bi poistovetila slovanske aspiracije z italijanskimi proti enotnemu sovražniku ter naj bi bila prepričana, da gospodarstvo in kultura Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini ne bi utrpela škode pod liberalno italijansko vlado. Vendar pa naj bi svoje sodelovanje pogojevali s sporazumom med italijansko vlado in Beogradom ter z zagotovilom, da italijanske aspiracije ne gredo preko mej Julijske krajine, torej niso bili pripravljene žrtvovati Reke in Dalmacije. Ob tem je Sonnina tudi opozoril na živahno jugoslovansko propagando med Slovenci in Hrvati v Julijski krajini, ki jo vodijo "... različni Srbi, ki se že nekaj časa nahajajo v Rimu (poslanec Trumbić iz Dalmacije, znani Hrvat Supilo, srbski časnikar Subotić itd), ..., ki niso pozabili angleški vladi predstaviti spomenic, ..., s katerimi skušajo dokazati, da bi velike italijanske aspiracije do jadranskih obalnih pokrajin preprečile nacionalno pomiritev in tisto ureditev, ki ne bi več povzročala spopadov in bi bil gotov rezultat sedanje evropske vojne. Že sedaj skušajo ustvariti angleško nasprotovanje morebitnim aspiracijam italijanske vlade na Jadranu, ko bi te popolnoma sovpadale z aspiracijami naše nacionalistične stranke" (Galli, 1951, 250-251). Galli je "preverjal" tudi mnenje Trumbića, s katerim je stopil v povezavo, ter že 15. februarja zapisal v svojem poročilu Sonninu naslednje: "Pogosto sem se pogovarjal s Trumbićem. Njegovo nasprotovanje za vsakršen še tako majhen del ozemlja, na katerem živijo Slovani tudi v Istri, je nepremestljivo, tudi za tržaško ozemlje do Julijskih Alp.

Glede Dalmacije pa postane popolnoma in divje neobvladljiv. Vendar pa imam občutek, da je njegovo nasprotovanje našim zahtevam glede Julijske krajine taktično. ... In to še posebno zato, ker Trumbić priznava, da ne more priti do združitve južnih Slovanov brez italijanske intervencije. Zatorej more priti le do enega možnega kompromisa: Trst z Julijsko krajino nam, Dalmacijo Slovanom" (Galli, 1951, 252). Svoje poročilo je samozavestno nadaljeval s trditvijo, da bo v primeru vojne napovedi Avstriji Italija zagotovo zmagala, ter obenem pozval Sonnina, da navkljub dejstvu, da njegova poročila zaradi tajnosti misije ne morejo biti uradna, pa ne smejo biti pozabljena, ker predstavljajo dobro in pametno politiko. Kot je zapisal, je upošteval Napoleonova navodila generalu Lafonu ob osvojitvi Korzike l. 1797, da naj prebivalcem pusti vero, duhovnike ter njihove zvonike, da bi le bili dobri državljani in bi ljubili Francoze. Vzporedno pa je navedel tudi domač primer: "Ali nimamo tudi pri nas doma prebivajoče in prisotne odlične Slovence ob Nadiži, na katere doselj ni mogla vplivati nobena slovanska propaganda? In zakaj? Odgovor je enostaven: vedno so smeli govoriti in moliti, kot so želeli. Razmišljam tako kot Rybař. Ako bomo Slovencem in Hrvatom dovolili ohraniti njihov jezik in njihove običaje itd., ni dvoma, da bodo v eni ali največ dveh generacijah, tudi tisti, ki so danes v Trstu, neobhodno vsesani v italijansko kulturo, kot se je dogajalo vsem Slovanom, Grkom, Židom, Poljakom ali Germanom, ki so tjakaj prišli in tam ostali. Sinovi so postali Italijani. Dovolj je samo preleteti priimke mnogih predstavnikov tržaškega italijanstva. Tudi v Istri in na tržaškem ozemlju do Julijcev se bo zgodilo enako, vendar počasneje. Težje bo v soški dolini, ki je imela malo stikov s Trstom in bo morala biti vključena v novo mejo, vendar je bila vedno usmerjena proti Ljubljani. Tako trdijo tudi za vzhodni del Istre, proti Reki" (Galli, 1951, 252-253). Konec februarja 1915 se je Galli odločil, da se bo izogibal vsakršnemu srečanju s Trumbićem, obenem pa je Sonninu posredoval informacijo o tajnem sestanku voditeljev Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini, in sicer 10. februarja 1915; na sestanku naj bi se pogovarjali o odnosu do Italije v primeru vojne z Avstro - Ogrsko. Sklenili naj bi oblikovati spomenico, ki naj bi jo v primernem trenutku razširili med slovenskimi in hrvaškimi prebivalci Julijske krajine ter drugih slovanskih ozemelj, preko katerih bi mogla korakati italijanska vojska. Osnovne točke razglasa naj bi bile: italijanski vstop v vojno na strani Rusije in Srbije za pokončanje Avstro - Ogrske, Avstro - Ogrska je skupni sovražnik, ni skrbi v nacionalnih vprašanih tistih slovanskih prebivalcev, ki bi morebiti ostali pod Italijo, kajti italijanska vlada nima razloga, da bi izvajala Slovanom nasprotno politiko, tudi spricho zavezništva s Srbijo in Rusijo. Kot poznavalec, tako se je Galli ocenil, je v razmišljanjih o nacionalnih problemih v Julijski krajini ločil med mogočimi in nevarnimi cilji. Kot je trdil, je bilo mogoče doseči tudi nevarne, vendar jih je bilo potrebno

tudi zadržati, kar pa je bilo daljnoročno težje izvedljivo. Po njegovem mnenju so bili namreč nacionalni fenomeni izven dosega politično-vojaških zakonov. Meja na Julijskih Alpah po njegovem mnenju ni bila nepremostljiva, ker je bila proti Kvarnerju vedno bolj šibka. Po njegovi presoji bi bilo potrebno doseči neko ravnovesje med narodoma, ki sta sosednja in se občasno tudi pomešata, poleg tega pa bo potrebna strpna politika med sosednjima državama (Italijo in morebitno Jugoslavijo - op. P. S.), da bi se mogli zoperstaviti vrnitvi germanstva.

28. aprila 1915 mu je svetovalec francoske ambasade De Billy sporočil, da je bil 26. aprila podpisan pakt, s katerim se je Italija zavezala, da bo v enem mesecu vsopila v vojno na strani zaveznikov. V dnevnik je zapisal besede, ki jih je izrekel prijateljem pri kosilu: "Vojna čez en mesec!!!... Danes je velik dan" (Galli, 1951, 259). Na vprašanje, čemu to njegovo zadovoljstvo, pa je dejal, da bo odgovor jasen čez nekaj tednov. Toda "vsi so videli Trst na svojem krožniku" (Galli, 1951, 259). Svoja razmišljanja o vstopu v vojno je zaključil vzneseno: "V boj bomo mogli vstopiti z veliko zastavo nacionalnih svobod za vse avstrijske narode. Našo dejavnost bo obkrožalo idealno ozračje, ki nas bo dvignilo nad vse narode in bo zelo olajšalo pridobitev naših posebnih ciljev. Nenazadnje pa demokracija rada preobleče svoja dejanja z mnogo hipokrizije, in demokracična preobleka je tista, ki najbolj ustreza duhu naše države" (Galli, 1951, 259). Štiri dni pred italijansko vojno napovedjo Avstro - Ogrski se je Galli nemirno sprehajal pred vojnim ministrstvom, ker je pričakoval salezijanskega duhovnika Don Rubina, ki je bil pri generalu Cadorni. Ko se je vrnil, ga je Don Rubino objel ter mu na uho skrivnostno prišepnil, da je general zbral vse lahke enote na meji ter bodo v nekaj dneh v Trstu. Galli mu je odgovoril, da bo potrebno takoj odpotovati, da ne bi zamudili velikega trenutka.

Ko je italijanska vojska v prvem ofenzivnem sunku prekoračila mejo, je postopoma začela zasedati avstrijsko državno ozemlje, vključno s slovenskih etničnim ozemljem. Slovenska ozemlja, ki jih je zasedla italijanska vojska (med avstrijsko-italijansko mejo in Sočo), so upravno sodila v Pokneženo grofijo Goriško - Gradiščansko. Italijani so načeloma obdržali avstrijsko upravno ureditev, kot so jih obvezovala mednarodna pravila, "popravki" so bili potrebni le v primerih, ko občin posameznih okrajev niso zasedli in so del občin pod zasedbo umestili v drug politični okraj. Tako je politični okraj Gradišče ob Soči s sedežem v Krminu vključeval poleg "lastnih" občin še zasedene slovenske občine političnega okraja Gorica - okolica (Anhovo, Ločnik, Števerjan, Šmartno - Kojsko), vanj pa so spadale (zasedene) slovenske občine Biljana, Kozbana, Medana in Dolenje. V političnem okraju Tolmin je italijanska vojska zasedla občine Bovec, Breginj, Čezsoča, Drežnica, Idrsko, Kobarid, Kred, Libušnje, Livek, Sedlo, Srpenica, Trnovo ob Soči, Volče in Žaga.

Sl. 1: Ronke - preseljeni Dobrdojci in italijanski vojaki pri maši (NŠK).

Fig. 1: Ronke - the migrated inhabitants of Doberdob and Italian soldiers hearing mass (NŠK).

Poimenovanje središč civilnih komisariatov posameznih političnih okrajev je že pred priključitvijo načeloma udeležilo italijanske načrte za slovenski prostor v prihodnosti. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin je vodil Domenico Delli Santi, gradiščanskega pa Casimiro Avogadro di Quinto.

Za upravljanje civilnih zadev na zasedenem ozemlju je Vrhovno poveljstvo italijanske vojske 29. maja 1915 ustanovilo generalni sekretariat za civilne zadeve (Segretariato Generale per gli Affari Civili) s sedežem v Vidmu. Vodil ga je prefekt Agostino d'Adamo, njegov namestnik je bil že omenjeni diplomat Carlo Galli, d'Adamov prijatelj iz Univerze v Rimu. Pridružil se jim je "tudi živahni, prisrčen prijatelj in sošolec z Univerze Domenico delli Santi. Francesco Salata je prišel dva, tri dni za menoj. In pričakujemo Camilla Aro. Druge iredentiste pričakujemo ali jih bomo poklicali. Pripraviti se moramo, da se spopademo in rešimo politične in upravne probleme na ozemljih, ki jih bo postopoma in hitro zasedla naša vojska (tako vsaj verjamemo in upamo)" (Galli, 1951, 263). Ob izbruhu vojne med Italijo in Avstro - Ogrsko so namreč iredentisti postali zelo dejavni pri potegovanju za mesta v različnih organih, ki naj bi reševali probleme "odrešenih" pokrajin; zatorej jih najdemo tudi v ožjem vodstvu generalnega sekretariata (Monteleone, 1972, 75).

28. maja je tudi Carlo Galli prispel v Videm, kjer naj bi skupaj s tovariši pripravili vse potrebno za rešitev političnih in upravnih problemov na ozemljih, ki jih bo zasedla italijanska vojska. V svojem zapisu 15. junija 1915 je obžaloval, ker italijanska vojska ni napredovala hitreje; zapisoval je tudi imena padlih iredentistov, ki so žrtvovali svoje življenje za "osvobodilno vojno" (Galli, 1951, 264-265). Obdobje delovanja v osrednjem okupacijskem upravnem telesu je Carlo Galli opisal skopo in njegova razmišljanja ne zadevajo delovanja osred-

njega upravnega telesa na zasedenem ozemlju.

Toda njegova in podobna stališča so pogosto dobila uradno mesto v odredbah in ukrepih generalnega sekretariata na zasedenih ozemljih. Njegova temeljna naloga je bila, poleg reševanja sprotnih upravnih in javnih zadev, pripraviti zasedena ozemlja za čas, ko bodo vključena v Kraljevino Italijo. Zato je jezik in njegova uporaba v javnem življenju predstavljal temeljno orodje postopnega, a pronicljivega stapljanja javnega upravnega življenja z "matičnim". Uradovanje v javnih upravnih službah je potekalo v italijanskem jeziku, zato je poročevalec Slovenca ogorčeno zapisal: "V občini je imela veljavo le laščina in vse tiskovine so bile samo laške" (Slovenec, 25. 11. 1917, 5). Po poročilu generalnega sekretarja d'Adama naj bi bili v prvem obdobju zasedbe razglasi vojaških oblasti, posebno tisti, ki so zadevali vprašanja javne varnosti in gibanja prebivalstva, objavljeni v obeh jezikih, italijanščini in slovenščini. Od samega začetka pa so bili ukazi Vrhovnega poveljstva in dokumenti civilnih oblasti, tudi civilnih komisarjev in okrajnih sodnikov, napisani v italijanščini. Županom in okrajnim sodnikom je bila prepuščena odločitev o tem, ali bodo razglase objavili tudi v slovenskem jeziku tam, kjer bi bilo potrebno. Poslovanje med civilnim komisarjem, ki je imel največ neposrednih stikov s civilnim prebivalstvom, in občinami sta lajšala široko poznavanje italijanskega jezika domačih uradnikov ter prisotnost italijanskih uradnikov v civilni upravi. Civilni komisariat in okrajno sodišče sta sprejemala tudi slovenske osebne dokumente in nekatere uradne občinske in cerkvene dokumente, ki jih je pooblaščen uradnik prevedel in so bili nato podvrženi ustaljenim birokratskim postopkom. S takšnim načinom uporabe jezika je bilo po mnenju d'Adama zadovoljeno načelu o uradni uporabi državnega (italijanskega) jezika, toda tudi ni bilo predsodkov glede uporabe jezika zasedenega ozemlja v odnosu do civilnega prebivalstva. To je imelo možnost poslovanja v slovenščini tako z upravnimi kot s sodnimi oblastmi, čeravno ne bi znalo ali ni želelo uporabljati italijanščine (ACS, PCM, GE, 19-2-70, 29. 11. 1916).

Zanimivo in svojevrstno je bilo srečanje Benita Mussolinija s slovensko zemljo in besedo: "Postanek v Špetru Slovenov [Mussolini piše San Pietro al Natisono - op. P. S.], Prva od sedmih občin, v katerih govorijo slovenski dialekt. Nerazumljiv zame... Tu je Stupica [Mussolini piše Stupizza - op. P. S.], zadnja italijanska vas pred vojno. Našli smo dobro pivo po zmerni ceni. Od tod smo prišli na črto stare meje. Ob cesti je hiša in stražno mesto. Avstrijski napisi so izginili. Zelo vznemirljiv trenutek zame, ko se spominjam, da sem bil oktobra 1909 izgnan iz "vseh krajev in dežel avstrijskega cesarstva"... Po napornem maršu smo prispeli v Robič [Mussolini piše Robich - op. P. S.], prvo bivšo avstrijsko vasico... Pohiteli smo v edino gostilno. Opazil sem otroka šestih ali sedmih let, ki se naslanja na ročaj

štirne in nam streže vodo. Vprašam ga: "Kako ti je ime?" "Stanko." "In potem?" "Otrok ne razume in mi ne odgovori. Vprašam neko dekle, ki prečka dvorišče. "Piše se Robančič." Popolnoma slovanski priimek... Našel sem napis "Nikdar Noben se ni Bil zapuscen kiv vartvo Marjis Bil izzogen" (Mussolini, 1992, 75-76).

Toda namera italijanskih oblasti, da ostanejo na slovenskih ozemljih tudi po koncu vojne, se ni kazala zgolj v italijanskem uradovanju, temveč predvsem v preimenovanju oziroma v prilagajanju slovenskih priimkov in slovenskih krajevnih imen italijanskemu pravopisu. Slovenskim bralcem so problematiko novega poimenovanja slovenskih krajev predstavljali slovenski časniki. Tako je Slovenec septembra 1915 povzel pisanje "Reichposta" o zgodovinski minulosti "Regione Giulia", ki naj ne bi opravičevala pohlepnosti tretjega Rima (Slovenec, 1. 9. 1915, 2). Članek se nanaša na zemljevid, ki ga je februarja leta 1915 izdal geografski zavod De Agostini in ga je sestavil italijanski kartograf Dardano. Na zemljevidu je bila zarisana nova italijansko - avstrijska meja skozi slovensko ozemlje.² Mejo t. i. (če povzamem po pisanju Slovenca) "italijanskih" Alp je predstavljalo razvodje Soče in Save. Jezikovne razmere je avtor označil z različnimi barvami, tako da je kraje nad 1300 m pustil brez barvne oznake o tem, kdo tam prebiva, to pa zato, da bi dokazal redko naseljenost slovenskega prebivalstva. "Sploh pravi nedosegljivi učenjak Dardano, da je z imeni v neodrešenih krajih ime veliko sitnosti. To mu radi verujemo. Težko je dobiti laško ime za kraje, ki Laha še nikdar videli niso, razun če je kje kot karamist prodajal pečene hruške ali v karjoli vozil malto," se je razpisal Slovenec. Italijanska izvedba imena Krn je npr. zbujala začudenje pri Furlanih, ki so Posočje in Krn sicer postavili v svojo domovino. Časnik *L'Eco del Litorale* je namreč zapisal, da so Furlani šele iz poročil generala Cadorne izvedeli za obstoj gore "Monte Nero", ki se je do zadnjih dni pred vojno imenovala "Krn" (*L'Eco del Litorale*, 24. 8. 1915). Obenem je dopisnik navedel tudi zapis italijanskega časnika *Stampa*, ki je ugotavljal, da ime Krn ni ne slovanskega ne nemškega izvora, ki bi ga bilo potrebno poitalijančiti, temveč je galsko - keltskega izvora "Caer" ali "Car" (skala, vrh). Mnogi Italijani so se trudili dokazati, da ime izhaja iz latinskega "cornu"(rog). Toda, kot piše *L'Eco*, ni mogoče zanikati galsko - keltskega izvora, čeravno nekoliko pomagajo tudi italijanski izrazi Carnia, Carniola, Carintia, ki so kot furlanski "Clas" (skala) istega izvora.

Slovenski narod je zapisal, da so Italijani vse, kar so zasedli, označili po italijansko (*Slovenski narod*, 15. 1. 1915, 9). Vendar pa se italijanske oblasti niso omejile na preimenovanje krajevnih in osebnih imen ter priimkov, temveč so se lotili tudi notranje podobe krajev; v

Kobaridu so ulice dobile italijanska imena - Via Vittorio Emanuele, Via Cividale. "Vse je postalo italijansko," kot je zapisal *Slovenski narod*, "napisi italijanski, italijanski oficirji, italijansko vojaštvo, šola italijanska, sodnija, občinski urad, vse se je kar mahoma izpremenilo po italijansko... Slovenščina se je bila preselila v cerkev. Pa tudi tam se je ni čulo dosti, kajti kdo se bo izpostavljal italijanskemu izvidnemu oficirju, ki je razumevajoč slovensko, stal v hramu božjem ter poslušal in poročal. Italijanska oblast ni rada trpela slovenščine niti v cerkvi" (*Slovenski narod*, 7. 12. 1917, 4).

V pripravah na postopno vključitev "odrešenih" pokrajin v "matično" državo je tako imelo pomembno vlogo prav krajevno imenoslovje, za kar naj bi poskrbela tudi posebna toponomastična komisija (R, EI, CS, SGAC, GSC, Ref. II, 23-26). Prvič so se s "težavo" srečali pri oblikovanju statističnega prikaza zasedenih področij, ki je nastal konec avgusta 1916, po italijanski zasedbi Gorice. V navodilih je glavni štab priporočil, naj uporabijo tista krajevna imena, ki se pojavljajo v zemljevidih, "samovoljna" poimenovanja avstrijske uprave naj bi nadomestili z izvornimi imeni, ki jih je uporabljalo prebivalstvo, "za slovanska imena, posebno na zgornjem Goriškem, je bila sprejeta tista pisava, ki odgovarja italijanski izgovorjavi in naglaševanju, in je bila uporabljena tudi na beneških zemljevidih" (ACS, PCM, GE, PSOEI, 19-2-64). Čeravno so načeloma upoštevali mednarodno pravilo, da v času vojaške zasedbe in pred aneksijo ni bilo mogoče izdati zakonskih dokumentov o preimenovanju krajevnih imen, pa so v letu 1917 že začeli s pripravami za toponomastično reformo, "tako zaradi neposredne praktične uporabe v civilni upravi in v vojaških službah kot tudi zato, da bodo v primernem trenutku pripravljene, izdelane in predelane vsi elementi za dokončno dejanje vlade na tem področju" (R, EI, CS, SGAC, GSC, Ref. II, 23). Tako je Vrhovno poveljstvo na predlog generalnega sekretariata februarja 1917 ustanovilo posebno toponomastično komisijo, ki je k delu pritegnila predstavnike Urada za tisk, generalnega sekretariata za civilne zadeve, predstavnike Touring Club Italiano, kraljevega italijanskega geografskega društva (R. Società geografica Italiana) in Club Alpino Italiano kot tudi tehnične ustanove. Naloga komisije je bilo oblikovanje splošnih načel obnove ali preoblikovanja krajevnega imenoslovja na zasedenih ozemljih. Obenem naj bi pripravila in pregledala raziskave ter ugotovitve, ki bi služile praktični in zakonski izvedbi novega poimenovanja zasedenih krajev.

Komisija se je prvič sestala 16. aprila 1916. Pokazalo se je, da zaradi zelo zapletenega pripravljalnega dela, zaradi vprašanja teritorialnih pristojnosti in različnosti geografskih, zgodovinskih in jezikovnih raziskav, ni bilo mogoče za to nalogo pooblastiti posebnega oddelka

2 Zemljevid je natančno predstavil Slovenec (25. 9. 1915, 1-2).

kraljeve komisije za toponomastično revizijo zemljevida Italije pri Vrhovnem poveljstvu (Sezione staccata della R. Commissione per la revisione toponomastica della Carta d'Italia), ki je za ozemlje Kraljevine delovala pri vojaškem geografskem inštitutu (Istituto Geografico Militare). Zato je to Vrhovno poveljstvo nalogo predalo generalnemu sekretariatu, ki je najel vojaško in civilno osebje za pripravo novega statističnega pregleda zasedenih krajev. Poleg pregleda je komisija pripravljala tudi predloge za spremembo vseh imen (vodá in gorá in krajev) za Posočje in Kras do "naravnih mejá". Komisija sicer ni izvedla podrobnejših etimoloških raziskav, ker se ji je zdelo nepotrebno, temveč je želela predvsem "povrniti ugled" spričo "avstrijskih popačenk" italijanskim oblikam krajevnih imen; te naj bi temeljile na starejših avstrijskih uradnih repertorijih, ki so bili "manj onesnaženi z vplivi, ki so bili nasproti italijanskemu elementu" (R, El, CS, SGAC, GSC, Rel. II, 25) in na škofijskih repertorijih. Poleg te "iznakažene" skupine krajevnih imen v Julijski krajini je bilo potrebno poskrbeti tudi za uskladitev z grafičnimi in fonetičnimi potrebami italijanskega jezika "za nekaj tujih oblik, povečini slovanskih, imen, ki v glavnem označujejo manj naseljena ali nenaseljena področja" (R, El, CS, SGAC, GSC, Rel. II, 25). Po ugotovitvah komisije, ki je za delo uporabljala uradne avstrijske statistične preglede, so se posamezne izdaje med seboj zelo razlikovale, glede na spremenljive politične usmeritve. Vendar je bilo mogoče v vseh primerih najti italijansko obliko, čeravno ne vedno v uradnih virih, pa so bile vendarle nedvoumno resno znanstveno podprte, upoštevali pa so jih, ko jih je potrdil tudi ustni vir. Poudarili so tudi, da so se tako pisni kot ustni viri nanašali na obdobje po propadu Beneške republike, ko so opustili rimsko oziroma beneško obliko in niso preživele v dokumentih zadnjega stoletja oziroma v vsakodnevni rabi. Tiste italijanske oblike, ki niso preživele po omenjenih načinih, so oblikovali posredno, tako da so v italijansko pisavo prepisali slovanska imena, pri čemer naj bi sledili tako lokalnim fonetičnim kot topografskim in tradicionalnim potrebam. Drug posreden način je bil prevod slovanskih oblik v italijanske, kar so opravičevali z dejstvom, da so v italijanščini tudi sami "Slovani" prevajali krajevna imena. Imen naj ne bi prevajali le takrat, ko tujih oblik niso prevajali ne Italijani ne Slovani, ko so govorili italijansko, ali ko je že slovanska oblika zvenela italijansko in ni bilo težav v pisavi. Konec leta 1917 je bil pred sprejetjem predlog priročnika krajevnih imen celotne dežele Goriško - Gradiščanske, cisałpskega dela Kranjske, dela Tržaške pokrajine in dežele Istre. Več kot 2500 imen je bilo razporejenih po geografskem redu, sledil naj bi abecedni seznam imen z vsemi pred-

laganimi oziroma obstoječimi oblikami; priročnik naj bi zaključevalo poročilo o metodah in virih, na katerih je temeljilo delo komisije.

Zaradi italijanske rabe slovenskih krajevnih imen, ki so zaslovela "po junaštvih naše brezprimerne soške armade... se mora čutiti tem bridkeje, da italijanska imena teh krajev vzbujajo v vsem svetu videz, kot da bi se Italijani borili za "osvoboditev" ozemelj, v katerih bivajo njihovi rojaki. In vendar leže Doberdo, Oppachiasella, Jamiano, Chiappovano, Auzza, Monte santo itd. v čisto slovenskem jezikovnem ozemlju, kjer ni niti enega Italijana, in jih pozna tamošnje, sedaj žal pregnano prebivalstvo samo po slovenskih imenih" (Slovenski narod, 4. 7. 1917, 2), so slovenski poslanci v dunajskem parlamentu naslovili interpelacijo na avstrijsko vlado. Protest je bil usmerjen sicer na uradno (avstrijsko) uporabo italijanskih imen za slovenske kraje, kar je pomenilo nenazadnje tudi tiho podporo italijanskim stremljenjem po slovenskem ozemlju. Slovenski poslanci so (povzeto po Slovenskem narodu) zapisali: "Čisto neumljivo je, da se v prevodih italijanskih vojnih poročil ohranjajo po Italijanih naravnost izmišljena italijanska imena Boscomalo (Hudilog), Duttogliano (Dutovlje), Cominiano (Komen), Frigido (Vipava) itd... Pač pa je skrajni čas, da ves svet izve že iz imen onih krajev, da gre za slovensko ozemlje, po katerem Italijani stegajo svoje poželjive roke. Zato vprašajo podpisani: 'Ali je vlada voljna ukreniti takoj vse potrebno, da se bodo za kraje, hribe, reke, nahajajoč se v slovenskem ozemlju Goriške in Gradiščanske, v uradnem občevarju civilnih in vojaških oblasti uporabljala izključno slovenska imena.'

Drugo področje javne uprave, kjer je italijanska oblast skrbno uvajala italijanski jezik, je bilo področje šolstva. Toda znašla se je pred težko oviro, ko je uveljavljala načrte o italijanski šoli na zasedenem slovenskem zemlju. Pred izbruhom vojne so bile šole na (zasedenem) slovenskem ozemlju slovenske; kot je "ugotovil" D'Adamo, je v nekaterih šolah kot "poslednji spomin na sedaj opuščeno spoštovanje do prevladujočega jezika v deželi Goriško - Gradiščanski" (ACS, PCM, GE, PSOEI, 19-2-70, 29. 11. 1916b) program dopuščal italijanski jezik kot drugi tuji jezik, kar pa ni bilo nikoli uveljavljeno, medtem ko se je krepil pouk nemščine. Zatorej je pomenilo uveljavljanje šole z italijanskim učnim jezikom političen in nacionalni problem ter seveda svojevrstno šolsko vprašanje.

Novembra leta 1916 je vojaški duhovnik v vojaškem območju pater Giovanni Semeria³ predlagal uvedbo dvojezične šole v slovenskih krajih Julijske krajine, v katerih bi tako spoštovali načelo narodnosti in bi vnaprej odvzeli orožje nasprotnikom italijanske Dalmacije (ACS, PCM, GE, PSOEI, 19-2-70, s. d.). Predsednik ita-

3 Giovanni Semeria (1867-1931), barnabit, med vojno je bil vojaški duhovnik pri Vrhovnem poveljstvu italijanske vojske.

lijanske vlade se je patru zahvalil za skrb glede ureditve "novih italijanskih ozemelj" (ACS, PCM, GE, PSOEI, 19-2-70, 23. 11. 1916) ter se za mnenje obrnil na šolskega in notranjega ministra (ACS, PCM, GE, PSOEI, 19-2-70, 7. 12. 1916). Predlog patra so zavrnile vse pristojne oblasti, ki pa so podprle ukrepe generalnega sekretarja za civilne zadeve (ACS, PCM, GE, PSOEI, 19-2-70, 20. 12. 1916 - 26. 12. 1916). Predstavil jih je v poročilu o šolskih razmerah na zasedenem slovenskem ozemlju 29. novembra 1916 (ACS, PCM, GE, PSOEI, 19-2-70, 29. 11. 1916c). Notranji minister je še posebno poudaril, da je rešitev, ki jo je predlagal d'Adamo, začasnega značaja in nikakor ni pogojevala ureditve šolskih razmer na zasedenih (priključenih) slovenskih ozemljih v prihodnosti (ACS, PCM, GE, PSOEI, 19-2-70, 19. 12. 1916). V poročilu se vprašanje uporabe jezika v šolah prepleta s predstavitvijo možnosti organiziranja pouka in je bilo povezano s splošnimi vojnimi razmerami na zasedenem ozemlju kot tudi z jezikovnimi posebnostmi slovenskega prostora. S tehničnega gledišča je bila največja ovira začetku pouka zasedba šolskih poslopij s strani italijanske vojske, pa tudi nezadovoljiva varnost. V upanju na izboljšanje razmer je generalni sekretariat vendarle koval načrte tudi za šole za slovensko prebivalstvo zasedenega ozemlja. Pri tem sta se takoj pokazali dve težavi: pomanjkanje učiteljev z znanjem slovenskega jezika in s sposobnostjo prilagoditi pouk v slovenščini tako, da ne bi bil orožje za nezaupanje ali celo za neposredno protiitalijansko propagando oziroma ne bi postal ovira za miroljubno asimilacijo, ki jo je po ocenah italijanskih oblasti uspešno sprožila zasedba na vseh ostalih področjih javnega življenja. Druga težava je bilo pomanjkanje slovenskih učbenikov, ki bi jih lahko zamenjali z avstrijskimi. Po mnenju D'Adama bi vsak ukrep zasedbenih oblasti glede učiteljev in učbenikov nosil v sebi političen pomen, ki bi, čeravno preuranjen, mogel vzbuditi javno nezadovoljstvo, čemur pa se je želel sekretar izogniti. Reševanje vprašanja oblikovanja šolskega sistema je d'Adamo postavil v kontekst razmerja Italije do "njenih novih slovanskih državljanov, ki pa ga bo zrela in konkretno mogoče določiti šele po koncu vojne, ko bo po eni strani znano število novih slovanskih državljanov znotraj novih meja Italije ter njihove usmeritve in bo po drugi strani mogoče določiti splošno usmeritev italijanske politike do slovanskega sveta in še posebno do državnih organizmov, ki jih bodo oblikovali južni Slovani" (ACS, PCM, GE, PSOEI, 19-2-70, 19. 12. 1916). Zato je moral ukrepati previdno, da ne bi kompromitiral prihodnosti. Toda nevarna in škodljiva je bila zagotovo tudi popolna nedejavnost, zato je bila potrebna nadomestna oblika šolskega pouka, ki pa je morala imeti izključno začasen značaj, pogojen z aktualnimi razmerami, in ni mogla biti rešitev za prihodnost, kar je poudaril tudi italijanski notranji minister. Čeravno je d'Adamo upal in verjel v nove uspehe italijanskega orožja, pa je obenem pridal, da ti

vendarle ne bodo pripeljali v nove državne meje večjega števila Slovencev, ker so bila preostala (dotlej nezasedena) območja dežele Goriško - Gradiščanske z okraji Tolmin, Gorica, Sežana ter deli Kranjske na južni strani Alp izpraznjena. Zato je problem, po oceni generalnega sekretarja, zadeval ves (dotedanji) čas vojne okoli 6000 oseb kmečkega stana, toda s trdno narodno zavestjo, ki je bila "v preteklosti zelo živahna zaradi protiitalijanskega hujskanja s strani dunajske vlade, toda danes oslABLJENA in skoraj brezbrizna zaradi odsotnosti agitatorjev in zaradi spoznanja o neizogibnosti dokončne italijanske prevlade, katerih gmotne prednosti so spoznali in katerih izkušnja je iz njihovih misli izbrisala diabolične upodobitve, ki so jih oblikovali pridigarji svete vojne proti Italiji" (ACS, PCM, GE, PSOEI, 19-2-70, 29. 12. 1916).

Takšna razmišljanja so generalnemu sekretarju postavljala dve možnosti, to je odpovedati se vsakršni šolski vzgoji za ves čas vojne ali organizirati neobvezne šolske tečaje v italijanskem jeziku, tako kot je potekal program v šolskih ustanovah, ki so jih imenovali vzgojevališča - zabavišča, čeravno je bil šolski pouk na zasedenih ozemljih načeloma obvezen. Odločil se je za sled-

Sl. 2: Med vojno je bil tudi Devinski grad bombardiran (NŠK).

Fig. 2: Duino Castle - one of the many structures bombed during the war (NŠK).

nje, kot najbolj primerno rešitev, saj bi bila uvedba slovenske šole politično neprimerna, vendar to še ni pomenilo, da ne bi v prihodnosti mogli postaviti slovenske šole, ko bi bile za to možnosti in pravšnje razmere; pomenilo pa bi lahko to, da bi je ne mogli odvzeti po koncu vojne, čeprav bi bilo potrebno in primerno, ako bi jo dovolili danes. Pristanek na slovensko šolo še v času zasedbe bi zagotovo naletel na negotovanje v Italiji, posebno v skupinah, ki so bile nenaklonjene kakršnemu-koli popuščanju Slovencev znotraj "naravnih meja nove domovine". Toda če bi jo odvzeli po priključitvi, bi vzbudili nezaupanje in nezadovoljstvo med novimi slovenskimi državljani, ravno v času, ko bi bila najbolj dobrodošla njihova naklonjenost, tako pa bi ustvarili pogoje za njihovo počasno in mirno asimilacijo. Vendarle pa se je že tedaj D'Adamo nagibal k italijanski šoli na področju južno od Alp ter na ozemlju, ki se je že pred vojno usmerjalo proti čedajskemu okraju tudi po priključitvi in "ko bo popolnoma osamljeno od italijanske Furlanije in od odrešenih narodnostno mešanih pokrajin za Trstom in v severovzhodni Istri". Skliceval se je na strokovnjake v italijansko-slovenskih (slovenskih) odnosih. V prid njegovi trditvi naj bi bila izkušnja Beneških Slovencev, ki "še danes uporablja v družinah slovenski dialekt [in] mu ni bila nikoli dovoljena niti ena šola, javna ali zasebna, v drugem jeziku kot v italijanskem in je bila ljubosumno obdržana izključna uporaba italijanskega jezika v državnih uradih in v lokalnih ustanovah, brez vsakršnih težav, ne da bi zmanjšali patriotično čustvo prebivalstva, ki ima še danes, zaradi nerazložljive vztrajnosti duhovščine, pridige in cerkveno petje v slovenskem jeziku" (ACS, PCM, GE, PSOEI, 19-2-70, 29. 12. 1916). Po njegovem mnenju bi bilo takšno postopanje najbolj primerno tudi za nove državljane s Tolminskega, sosede Beneških Slovencev, čes, da se bo obema sosedoma to zdelo najbolj naravno. Toda privoliti v slovenske šole za nove državljane slovenske narodnosti, česar niso dovolili že nekaj deset let zvestim državljanom - Beneškim Slovencev, ki so bili tudi pogumni vojaki v vojni, bi vzbujalo želje in vznemirjenje tudi tostran stare meje in bi privedlo v negotovost dotedanja polstoletna prizadevanja ter postavilo nacionalno vprašanje tam, kjer ga dotlej ni bilo.

Ko so se spomladi 1916 izboljšale vojaške razmere, se je generalni sekretariat odločil, bolj zaradi varnostnih in socialnih kot pa šolskih razlogov, da "s ceste odstrani otroke in poskrbi za boljšo in umnejšo podporo" (ACS, PCM, GE, PSOEI, 19-2-70, 29. 11. 1916d), v sodelovanju z lokalnimi poveljstvi in s privolitvijo občin, odpreti ustanovo vzgojevališč - zabavišč - "ljudsko šolo" so

prekrstili v "Educatario, vzgojevalnico," je zapisal Slovenec (Slovenec, 15. 11. 1917, 4-5). Opredelil jih je kot neke vrste vrtec, ki se je približeval šolskemu pouku, predvsem njegovemu vzgojnemu poslanstvu, preko igre, ženskih in ročnih del, telesne vzgoje, petja, sprehodov, pripovedovanj itd. Šolski program ni bil vnaprej določen in ni bil intelektualno "obremenjen", zato je ustanova ni predstavljala pravega pouka. V tem pogledu si takšna organizacija šolske dejavnosti ni postavljala vprašanja jezika. "Sproščen pouk" je bogatila obilna šolska prehrana, saj so bile "otrokom... v največje veselje malice, ki jih je pripravljala vojaščina in so bile ob dnevih zmag posebno izdatne" (Fini Več - Friganovič, 1974, 10), občasno pa so med otroke razdelili tudi darila (obleka in obutev). Tako je moral Slovenski narod navkljub posmehovalnemu pisanju o "laški" zasedbi zapisati: "Jesti so imeli otroci dovolj, igrač dovolj, tako da jim je bila šola s te strani prikupna," ker pa ni mogel iz svoje kože, je nadaljeval: "Ali za vsak prijazen učiteljev pogled, za vsako dobro kosilce je bilo treba vzdikati: evviva Italia!" (Slovenski narod, 7. 12. 1917, 4) V vojnih dneh je takšno postopanje moglo naleteti na zadovoljstvo pri prestrašenem in negotovem prebivalstvu, vendar je v sebi skrivalo bolj pretkan cilj, to je počasno pripravo na italijansko šolo.

Generalni sekretar za civilne zadeve je za šolskega nadzornika v političnem okraju Tolmin imenoval Francesca Spazzapana, "zagrizenega Italijana iz renegatske družine" (AINV, PZO, 35-299, 27. 12. 1918),⁴ ki si je ves čas svojega delovanja (v obeh vojnah in v obdobju med obema vojnama) prizadeval za poitalijančenje Slovencev preko šole in je bil zatoj pravšnja osebnost za izvajanje in uveljavljanje italijanskega šolskega sistema na zasedenem slovenskem ozemlju; njegove naloge in stiki s slovenskimi otroki in njihovimi starši je lajšalo poznavanje slovenskega jezika, je poročal generalni sekretar (ACS, PCM, GE, PSOEI, 19-2-70, 29. 11. 1916c), ki ga je poznal že iz svojih uradov, kjer je prevajal slovenske dokumente (PSBL, 421-422).

V tolminskem političnem okraju so italijanske oblasti v času zasedbe ustanovile 13 vzgojevališč, v katerih je poučevalo 20 učiteljev (R, EI, CS, SGAC, GSC, Doc. V, dok. 416), od tega je bilo šest "lokalnih elementov", t. j. vzgojiteljic, 14 pa je bilo italijanskih učiteljev - vojakov, med njimi sedem salezijanskih duhovnikov za poučevanje verouka (ACS, PCM, GE, PSOEI, 19-2-70, 29. 11. 1916c).

Vzgojevališča na zasedenem Kobariškem je do konca okupacije obiskovalo 1397 otrok (R, EI, CS, SGAC, GSC, Doc. IX, dok. 728). To število je zajemalo vse

4 F. Spazzapan je bil sicer sin slovenskih staršev, toda prežet z italijanskim duhom. Zato je leta 1915 prebegnil v Videm. Po aneksiji je bil dokončno imenovan za šolskega nadzornika v tolminskem okraju, v letih 1924-1932 je bil ravnatelj zavoda Scidnih v Tolminu. Med 2. svetovno vojno je bil v Ljubljanski pokrajini prav tako šolski nadzornik (PSBL, 421-422).

otroke, ki so obiskovali vse oblike šolskih dejavnosti v zasedenem tolminskem okraju, to je neobvezne šolske tečaje, nedeljske tečaje za mladino med 12. in 14. letom starosti ter 10 oddelkov za otroke, mlajše od 6 let (R, Et, CS, SGAC, GSC, Doc. IX, dok. 728). Kot je poročal v poročilu šolski nadzornik Spazzapan, je bil obisk vzgojevališč in drugih dejavnosti sprva zelo dober, kar pa je trajalo le do začetka košnje oziroma paše, ko so bile v nekaterih vzgojevališčih odsotnosti tako pogoste, da so bili mnogi učenci na koncu šolskega leta neocenjeni in niso mogli napredovati.

Šolske otroke v zgornjesoških vzgojevališčih je leta 1917 obiskal italijanski senator Pio Foà, ki je bil predsednik italijanske zveze za ljudsko šolo (Unione Italiana dell'Educazione Popolare); ob tej priložnosti je poudaril pomen izmenjave bratskih čustev med gojenci sosednjih vzgojnih ustanov ter osnovnimi šolami v Torinu (R, Et, CS, SGAC, GSC, Rel. II, 51). Ti stiki so potekali predvsem z dopisovanjem med otroki z zasedenih ozemelj in italijanskimi učenci. V poročilu o delovanju zasedbene uprave pa je generalni sekretar že navedel uspehe in predvsem zadovoljstvo ob uvedbi šolskih tečajev v italijanskem jeziku, kar naj bi bil nedvomen pokazatelj volje slovenskega prebivalstva, da dolgoletna avstrijska propaganda vendarle ni uspela, tudi ob "pomoči" jezikovnih razlik, slovenskega ljudstva obrniti proti italijanskemu jeziku in italijanski okupaciji (R, Et, CS, SGAC, GSC, Rel. II, 50). Šolski tečaji so bili izenačeni z rednim šolskim poukom v ljudskih šolah (R, Et, CS, SGAC, GSC, Doc. VI, dok. 546). Zaradi morebitnih in gotovih jezikovnih preprek so bili šolski tečaji neobvezni, toda kot je poročal generalni sekretar, so vsi šoloobvezni otroci zaprosili za možnost obiskovanja tečajev.

Tudi v Brdih so italijanske oblasti organizirale šolski pouk in *"ententno časopisje je svoj čas pisalo, da so Italijani Slovincem pravični in da so otvorili v Brdih slovenske šole. Ali to ni bilo res. Šole so bile italijanske"* (Slovenski narod, 7. 12. 1917, 4). Vsa prizadevanja in upe italijanskih zasedbenih oblasti, da bi tudi v Brdih zaživel šolski pouk, je pokopala avstrijsko-nemška ofenziva in so "morale" italijanske oblasti "počakati" še dobro leto, da so začele uresničevati svoje medvojne načrte.

Obeleževanje italijanskih praznikov je bil eden od najbolj učinkovitih in prodornih načinov uveljavljanja italijanske oblasti na zasedenem slovenskem ozemlju. Praznovanja so pomenila prenos italijanske tradicije in njeno postopno uveljavljanje na tujih tleh, čeravno je šlo za zunanji blišč, ki nikoli ni mogel odsevati notranjega čustvovanja slovenskega prebivalstva, vendar "po-

laščevalo se je tako sistematično, da je g. dekan [kobariški - op. P. Ss] izrazil bojazen, da bi se tem potom v 50 letih Kobarid odtujil slovenstvu!" (Slovenec, 15. 11. 1917, 4-5). Praznovanja so potekala predvsem v okviru šolskega sistema in *"so otroci nastopali v paradi in imeli vsi laške kokarde, na katerih je bilo vtisnjeno Srce Jezusovo (!) in so nosili tudi laške zastavice"* (Slovenec, 15. 11. 1917, 4-5). Pripravljali so proslave ob obletnici italijanske "odrešitve" Gorice, ki so se je udeležile civilne, vojaške ter cerkvene oblasti in civilno prebivalstvo iz celotnega tolminskega okraja. Generalni sekretar je z veseljem ugotavljal, da se je ob praznovanju obletnice osvoboditve Gorice pokazalo, kako uspešna je šola na zasedenem ozemlju, s katero so bile zadovoljne tako vojaške oblasti kot tudi civilno prebivalstvo, kar je zagotavljalo vedno večjo dejavnost italijanske uprave na zasedenih ozemljih (PANG, CKPOK, 1915-1917, V 1917, 13. 8. 1917). Eden izmed najbolj razvpitih državnih praznikov je bil 20. september.⁵ Za ta praznik naj bi Italijani celo izsilili izjavo, *"s katero se je tudi "Caporetto" pridružil italijanskemu narodnemu slavlju. Zahtevali so: ali izjavo, ali pa bo evakuiran ves Kobarid z okolico vred in prebivalstvo se odpošlje globoko v Italijo"*, je zapisal po kobariškem predoru *Slovenski narod* (Slovenski narod, 7. 12. 1917, 4). Proslave so pogosto potekale na prostem, po travnikih so posedli otroke, ki so nosili italijanske trobojnice (La scuola e la guerra, 100). Otroci s Kobariskega naj bi ob eni izmed takšnih priložnosti, verjetno ob 20. septembru, celo s telesi izpisali na širokem travniku "Italia", okrog "živega" napisa pa so vihrale italijanske zastave (La scuola e la guerra, 102). Otroci so morali primerno obeležiti tudi dan mrtvih in učitelji so jih podučili o dolžnem spoštovanju do umrlih italijanskih vojakov.

Toda bučna praznovanja niso mogla vnesti zaupanja domačinov do italijanskih oblasti, kar je mogel občutiti tudi B. Mussolini, ko se je 15. februarja 1916 ponovno znašel v Kobaridu. Razočarano je namreč zapisal: *"Tudi prebivalstvo se ni spremenilo. Vstopim v nekaj trgovin in še najdem skrivnostne obraze, ki sem jih opazil prvič. Ne. Ti Slovinci nas še nimajo radi. Prenašajo nas z resignacijo in prikrito sovražnostjo. Mislijo, da smo samo v prehodu, da ne bomo ostali, in se nočejo kompromitirati v primeru, da se bodo, jutri, vrnili včerajšnji gospodarji"* (Mussolini, 1992, 141).

Burna dogajanja na bojišču in vselej negotov izid vojne so k razmišljanju o prihodnosti neprenehoma spodbujala tudi Carla Gallija. Ta se je v vojnih zapisih osredinil na nekatere informacije o možnosti separat-

5 20. septembra 1870 so bersaglieri vdrli pod vodstvom generala Raffaela Cadorne, očeta poveljnika italijanske vojske med 1. svetovno vojno, v Rim v bližini Porta Pia in strli odpor vojske papeža Pija IX., t. I. "la breccia di Porta Pia". Dne 2. novembra se je ljudstvo Rima izreklo za združitev z Italijo in 27. novembra 1971 se je italijanski parlament prvič sestel v Rimu. V govoru je kralj Vittorio Emmanuele govoril o končanem političnem Risorgimentu in o začetku gospodarskega Risorgimenta.

Sl. 3: Italijanska vojska v Dolu (NŠK).

Fig. 3: Italian troops at Dol (NŠK).

nega miru med Anglijo oziroma Francijo in Avstro - Ogrsko, ki bi mogel ogroziti tudi sklepe tajnega Londonskega pakta. Zaveznike Italije je ocenil kot nič kaj zaupanja vredne, za podobne, kot so bili v mirnodobnem času. 23. avgusta 1917 je prijatelju Lagu vneseno poročal o uspehih 11. ofenzive na Soči ter ocenil premike italijanske vojske kot premike v manevrski vojni. Poznoavgustovske dneve je primerjal z majskimi leta 1915, ko je bila država pred izbiro med "mnogim" in vojno ter se je navdušeno ljudstvo odločilo za vojno. Avgusta 1917 je bila država, po Gallijevi oceni, med prehodnim mirom in nadaljevanjem vojne in "junaštvo milijonov Italijanov nadaljuje vojno in se približuje najbolj svetleči zmagi" (Galli, 1951, 277). Mesec dni pred porazom v 12. soški ofenzivi se je Galli ponovno vrnil k reševanju problematike priključitve "odrešenih" pokrajin k "matični domovini". V pismu prijatelju Mariju Lagu 10. septembra 1917 je razmišljal o plebiscitu na zasedenih ozemljih, kateremu se je bilo po njegovem mnenju potrebno upreti z vsemi močmi, kajti pogoji za ugoden izid so bili v danem trenutku povsem neugodni: pod orožje so bili vpoklicani možje med 17. in 55. letom starosti, "najboljši" nevpoklicani državljani (Avstro - Ogrski državljani italijanske narodnosti - op. P. S.) so bili internirani ali begunci v Italiji, regnicoli so bili internirani, vrnjeni ali porazgubljeni, velik del ozemlja izpraznjen, nepremičnine so bile uničene, civilno življenje (delo, gospodarske dejavnosti, kmetijske dejavnosti) prekinjene, sedanost in prihodnost neznani, družine razkropljene in razdeljene, dejavna in neprekinjena je

bila avstrijska propaganda o krivdi Italije za podaljševanje vojne itd. Navkljub odklonilnemu stališču, pa je Galli vztrajal, da bi se morala italijanska vlada temeljito pripraviti na možnost plebiscita, in sicer z materialno pomočjo ter moralno "prevzgojo" vplivati na begunce v Italiji, z dejavno propagando med regnicoli v zavezniskih ali nevtralnih državah, ugotoviti bi morala možnosti za vrnitev italijanskih vojni ujetnikov iz Rusije ter predvsem ne zaostrovanje polemike v zvezi z jugoslovanskim vprašanjem (Galli, 1951, 279-280). Po njegovem mnenju je avgustovska ofenziva pokazala, da bi bilo Trst mogoče doseči preko Idrije, po dolini Bače do Vipave, pri nasprotniku pa naj bi takšna pot zbudila dvome o cilju italijanske vojske, obenem pa bi postala odprta pot do Ljubljane; italijanska vojska bi morala delovati tako, da bi prisilila nasprotnika v porazdelitev sil v primeru istočasnega italijanskega prodora proti Trstu in Ljubljani. Toda ponovno se je pokazala Cadorna neodločnost, čeravno mu je Galli priznal visoko moralno moč. 29. septembra je opisal obisk poročnika Gradeniga Bienenfelda, ki je poročal o zanesljivih informacijah o tem, da se v Sloveniji (!) med Trbižem in Bohinjsko Bistrico zbirajo nemške enote, kar govori o novi ofenzivi. Po njegovem odhodu so se ob zemljevidu pogovarjali o kraju morebitnega preboja: "Salata je za trenutek pomislil in s prstom pokazal na Kobarid ter dejal: 'morda so našli luknjo'. 'Res', je dodal Camillo [Ara - op. P. S.], v tem primeru Vrhovno poveljstvo ne sme niti trenutek več ostati v Vidmu.' Jaz povzamem: 'Upam, da so na to pomislili.' To, za nas 'civiliste'

strateško odkritje, nas je prisililo k celodnevnom razmišljanju" (Galli, 1951, 281). Galli in njegovi sodelavci v Vidmu so slutili, da se bliža dan odločitve, in Galli je razmišljal o prihodnosti zasedenega ozemlja v primeru nenadnega premirja. V svojih zapisih je pozival predvsem k temu, da ni cilj Italije uničiti nasprotnikovo vojsko oziroma pokazati svoje vojaške vrline, temveč odvzeti nasprotniku tisto njegovo ozemlje, ki daje Avstriji zavest velesile in pomorske moči. Potrdil pa je, da je (trenutna) last ozemlja, ki je potrebna meja za politično in vojaško varnost Italije, čeravno najmanjši cilj vojne, obenem tudi oprijemljiv znak zmage. V primeru nenadnega miru bi se Italija mogla pogajati z dejansko posestjo, ki pa naj bi bila predvsem temelj za dokončno razširitev. Toda teden dni pred avstrijsko-nemško ofenzivo se mu je trenutna meja zdela premajhen dosežek, da bi mogla zagotoviti nadaljnji razvoj zedinjevanja, kar pa bi v primeru premirja pomenilo tudi propad italijanske vojne. Gallija so torej začeli obhajati dvomi, ki so jih potrjevale tudi zmedene razmere v Vrhovnem poveljstvu. Zato je 22. oktobra 1917 pisal civilnemu komisarju v Tolminu Domenicu Delli Santiju, naj skupaj s sodelavci iredentisti zapusti Kobarid, kajti *"Najhujše, kar se lahko tebi zgodi, je, da greš v koncentracijsko taborišče, toda iredentiste čakajo vislice"* (Galli, 1951, 286). 27. oktobra so po Vidmu krožile raznovrstne novice o napadu, vendar nič točnega, ob 14. uri je Gallijev sodelavec Cherri prinesel novice o padcu Kobarida, zato je Galli nemudoma obvestil D'Adama, kajti v Vidmu ne bi smeli ostati niti minuto. Ker še ni bilo odločitve o umiku, se je Galli odpeljal proti Čedadu, toda že takoj iz Vidma ga je preplavila množica neoboroženih vojakov; zato se je vrnil h Generalnemu sekretarju, ki ga je napotil h generalu Piccionu. Ta ga je sprejel z značilnim nespoštovanjem do civilnih uradnikov ter dejal, da se ni potrebno umikati ter Gallija pozval, naj se civilisti ne vtikajo v vojaške zadeve. Naslednjega dne okoli poldne sta Galli in D'Adamo zapustila Videm ter s sodelavci v Padovi oblikovala sedež Generalnega sekretariata za civilne zadeve. V Padovi je srečal Uga Ojettija ter mu predstavil rešitev v primeru nenadnega miru oziroma poraza Italije v vojni, in sicer, da bi cela Italija pripadla Avstriji, kjer bi bili Italijani najštevilčnejši narod ter bi v nekaj letih vodili Italijansko-avstrijsko-ogrski imperij, kar ni bila njegova izvira zamisel. Carlo Galli je bil na sedežu civilne uprave do januarja 1918. Njegovo nadaljnje delovanje je bilo ponovno usmerjeno k uresničevanju Londonskega pakta ter urejanju odnosov z bodočo jugoslovansko državo. Ko se je približeval konec vojne, je Galli razmišljal o načinih povzročanja dodatnih težav Avstro - Ogrski in se mu je zdela politika podpore zatiranih narodov pravšnja in učinkovita. Po njegovem mnenju tovrstna podpora ne bi bila v nasprotju z Londonskim paktom, ki je bil sklenjen v drugačnih okoliščinah in v trenutku, ko je bilo še mogoče

razmišljati o istočasnem zedinjenju in sobivanju z okrnjeno Avstrijo. Toda zavedal se je tudi, da je politika podpore zatiranim narodom obenem z obstajanjem pakta težavna, nevarna in nepredvidljiva ter zahteva modrost in preudarnost. Zato je v svojih pismih Sonninu pozival k enotnem delovanju vseh vodilnih predstavnikov države (Galli, 1951, 307). Še pred poslednjo ofenzivo na Piavi je Sonninu predstavil svoj pogled na način uprave zasedenih oziroma vrnjenih nacionalnih ozemelj. Opozoril je na Slovence in Hrvate v Julijski krajini ter še posebno na njihove politične agitatorje, ki jih podpirajo Jugoslovani, nezanimljiv pa se je Galliju dozdeval tudi vpliv sicer maloštevilnih podpornikov avstrijskega režima. Predvsem pa se je osredinil na obliko uprave; predlagal je, da upravljanje zasedenih ozemelj prevzame človek, ki natančno pozna lokalne razmere, stranke in ljudi ter upravljanje združuje z dobrim poznavanjem lokalne (avstrijske) in italijanske zakonodaje, torej to ne sme biti vsakršen uradnik, ki se ne bo znal spopasti z neprilikami, ki bodo zanesljivo nastopile v prehodnem obdobju in bi jih moglo povzročiti nepremišljeno upravljanje: *"Tako kot bo potrebno v obdobju premirja in sledeči vojaški okupaciji dokazati, posebno v mejnih pokrajinah, visoko demonstracijo moči s pošiljanjem strnjenih enot na zasedena ozemlja, tako bo potrebno novemu prebivalstvu dati takojšen dokaz o varni in urejeni upravi, ki se navdihuje z visokim duhom razumevanja, s popolnim zaupanjem do nacionalnega elementa, kar si je slednji [italijanski - op. P.S.] tudi zaslužil v dolgih desetletjih boja"* (Galli, 1951, 308-309). Kot največjo napako je ocenil izključno vojaško upravo zasedenih ozemelj, ker bi med drugim takšnem ukrep pomenil nezaupanje v prebivalstvo, druga napaka pa bi bila nalogo zaupati nepodučenim državnim uradnikom. O upravi je dodal: *"Vojaška oblast ima že po obliki upravno oblast na zasedenih ozemljih in je s tem namenom ustanovila Generalni sekretariat za civilne zadeve. Običajno je, da je v času bojevang vojne in v dosedanem obdobju ta funkcija podrejena najvišji vojaški oblasti. Toda jasno je, da se v obdobju premirja, z zagotovo perspektivo o nenadaljevanju vojne, in zaradi posebne narave zasedenih ozemelj, ki čeravno niso zakonsko, pa so moralno in politično enakopravna z drugimi v Kraljevini, odnosi med vojaško in upravno dejavnostjo spreminjajo in se spremenijo, dokler slednja ne prevlada. Zatorej ni mogoče dovoliti podrejenosti uprave, temveč največ njeno vzporednost, ki pa je ne more predstavljati dosedanja oblika Generalnega sekretariata za civilne zadeve, čeravno je komisar D'Adamo funkcionar odlične pripravljenosti in sposobnosti. Zagotovo najboljši, kar bi jih želeli"* (Galli, 1951, 309-310). Vendar pa bi z nekaterimi popravki, predvsem z vmesnimi organi za Tridentinsko in Julijsko krajino, tudi obstoječi sekretariat mogel predstavljati trdno in izkušeno ogrodje uprave. Dodatno težavo, predvsem za Julijsko krajino, je videl v pomanjkanju

ljudi, ki bi združevali vse potrebne lastnosti in bili obenem sprejemljivi za vse narodnosti v pokrajini. Predvsem pa je bil problem v 450.000 Slovencih in Hrvatih znotraj novih meja, vendar je bil prepričan o možnosti pravične rešitve in s spoštovanjem nacionalnih čustev, ne da bi kompromitirali trdnost nove državne zgradbe, ki bo imela svoj novi veliki okop na Julijskih Alpah in "Če bo Italija znala spretno rešiti ta problem, bo dala sijoč dokaz celi Evropi o svoji tisočletni civilizaciji" (Galli, 1951, 309-310).

Konec vojne in razglasitev zmage je Carlo Galli pričakal v Rimu ter zapisal, da je blesčeča zmaga ne le zagotovila uresničenje italijanskih nacionalnih zahtev,

temveč tudi osvobodila slovanske in romunski narod izpod Avstro-Ogrske. 4. novembra 1918 je odpotoval v Benetke, kjer naj bi se pridružil Pettitiju za izkrcanje v Trstu in prevzem civilnih zadev; zaradi prometne nesreče je sicer zamudil Pettitijev odhod, toda admiral Marzolo mu je dal na razpolago torpedovko, s katero je po 13 letih sanj priplul v "italijanski" Trst.

Načrte in prizadevanja italijanskega nacionalnega gibanja, italijanske iredente in italijanske uradne politike je nazadnje potrdilo premirje, ko je mogla Italija izpolniti "ozemeljske" člene londonskega sporazuma ter na upravnem področju nadaljevati tam, kjer je dobro leto prej začasno prekinila.

FROM STRATEGIC PLANS TO THE POLICY OF NATIONAL DISINTEGRATION BY THE ITALIAN OCCUPYING FORCES ON THE OCCUPIED SLOVENIAN TERRITORY DURING WORLD WAR I

Petra SVOLJŠAK

Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Milko Kos Institute of History, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 1

SUMMARY

Italian strategic plans, which were being made in the Chief command of Italian army since its formation from 1882 on, and which included also Slovene territories, began to be realized with the London treaty of 26th April 1915 and the Italian declaration of war to its former ally Austro-Hungary.

In the plans of the first chief-commander of Italian army Enrico Cosenza Vienna was the main objective in a possible war against Austro-Hungary from 1886. He predicted and required a triumphant war on the Soča river and the occupation of the Ljubljana basin across the Karst and the Celovec basin across Pontebbe and Predil. The main lines of this plan were drawn in August and September by Luigi Cadorna, chief-commander of Italian army at that time, whose main objective was to defeat the enemy on its own territory, to gain territory and to penetrate towards the Panonian lowland, while the political will was eager to obtain Trieste and Trident. However, the Posočje found itself in the center of military forces first in the plans and then in their actual implementation. On the other hand, politicians and diplomats dealt with Slovene people in the Giulia region. In the article the topic of international relations in the so-called Giulia region is presented through reflections of Italian diplomat Carlo Galli, who wrote them down in a book 'Diarii e lettere. Tripoli 1911 - Trieste 1918' (Firenze 1951). Galli's views on solving international relations on the territory which was bound to be under Italian protectorate in the near future, were important because they represented the starting-points of Italian occupying policy during World War I. Galli was an important functionary in General secretariat for civil matters, who dealt with civil matters on the occupied territory from 1915 to 1917, when the Italian army occupied Slovene territory.

The discussion shows two areas of Italian administration, education and toponomastics, where the Italian occupying forces carried out a very penetrating and deliberate policy of national disintegration. This was reflected in the enforcement of Italian as an official language in administrative life of the occupied territories and introduction of Italian curriculum in education. Italian government changed or adapted the names of Slovenian towns, surnames and names into Italian. The goal of all efforts during the war in the area of administration was to prepare the occupied territories for a future annexation to Italy.

Key words: World War I 1914-1918, Italian occupation, strategic plans, disintegration of a nation, education, Carlo Galli, Slovenes

VIRI IN LITERATURA

ACS, PCM, GE, PSOEI - Archivio centrale dello Stato, Roma, Presidenza del Consiglio dei Ministri, Guerra Europea, Paesi stranieri occupati dall'esercito italiano, fasc. 19-2-64. Prospetti statistici della Provincia di Gorizia e Gradisca e del Trentino ed Ampezzano.

ACS, PCM, GE, PSOEI, fasc. 19-2-70, 23. 11. 1916, Padre Semeria, Proposta di organizzare le scuole popolari nei paesi sloveni della Venezia giulia di tipo bilinguo, Istruzione scolastica nei territori occupati, Dopis predsednika italijanske vlade Paola Bosellija.

ACS, PCM, GE, PSOEI, fasc. 19-2-70, 29. 11. 1916a, Istruzione scolastica nei territori occupati, Padre Semeria, Proposta di organizzare le scuole popolari nei paesi sloveni della Venezia giulia di tipo bilinguo, Dopis generalnega sekretarja za civilne zadeve predsedniku vlade in v vednost notranjemu in šolskemu ministru.

ACS, PCM, GE, PSOEI, fasc. 19-2-70, 29. 11. 1916b, Istruzione scolastica nei territori occupati, Padre Semeria, Proposta di organizzare le scuole popolari nei paesi sloveni della Venezia giulia di tipo bilinguo, Dopis generalnega sekretarja za civilne zadeve predsedniku italijanske vlade ter ministroma za šolstvo in notranje zadeve.

ACS, PCM, GE, PSOEI, fasc. 19-2-70, 29. 11. 1916c, Istruzione scolastica nei territori occupati, Padre Semeria, Proposta di organizzare le scuole popolari nei paesi sloveni della Venezia giulia di tipo bilinguo, Dopis generalnega sekretarja za civilne zadeve predsedniku vlade in ministroma za šolstvo in za zunanje zadeve.

ACS, PCM, GE, PSOEI, fasc. 19-2-70, 29. 11. 1916d, Istruzione scolastica nei territori occupati, Padre Semeria, Proposta di organizzare le scuole popolari nei paesi sloveni della Venezia giulia di tipo bilinguo, Poročilo generalnega sekretarja za civilne zadeve.

ACS, PCM, GE, PSOEI, fasc. 19-2-70, 7. 12. 1916, Istruzione scolastica nei territori occupati, Padre Semeria, Proposta di organizzare le scuole popolari nei paesi sloveni della Venezia giulia di tipo bilinguo, Dopis predsednika italijanske vlade ministroma za notranje zadeve in za šolstvo.

ACS, PCM, GE, PSOEI, fasc. 19-2-70, 20. 12. 1916 - 26. 12. 1916, Istruzione scolastica nei territori occupati, Padre Semeria, Proposta di organizzare le scuole popolari nei paesi sloveni della Venezia giulia di tipo bilinguo, Dopis ministra za šolstvo ter dopis predsednika vlade generalnemu sekretarju za civilne zadeve.

ACS, PCM, GE, PSOEI, fasc. 19-2-70, 29. 12. 1916, Istruzione scolastica nei territori occupati, Padre Semeria, Proposta di organizzare le scuole popolari nei paesi sloveni della Venezia giulia di tipo bilinguo, Dopis notranjega ministra predsedniku vlade.

ACS, PCM, GE, PSOEI, fasc. 19-2-70, s. d., Istruzione scolastica nei territori occupati, Padre Semeria, Proposta di organizzare le scuole popolari nei paesi sloveni della Venezia giulia di tipo bilinguo, Dopis predsedstva italijanske vlade predsedniku Boselliju.

AINV, PZO - Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja, Pisarna za zasedeno ozemlje, fasc. 35, št. 299. Dopis narodnega sveta v Ljubljani, Odsek za okupirano ozemlje (pripisano "ljubljanskim dnevnikom"), Ljubljana, 27. 12. 1918.

R, EI, CS, SGAC, GSC - R. Esercito italiano, Comando supremo, Segretariato generale per gli affari civili, La gestione dei servizi civili, Relazione II, 31. 12. 1916.

R, EI, CS, SGAC, GSC, Documenti V, dokument 416, Statistiche scolastiche per l'anno 1915-1916.

R, EI, CS, SGAC, GSC, Documenti VI, dokument 546, Istituti scolastici per l'anno 1916-17, opomba pri statistični predstavitvi vzgojevališč v političnem okraju Tolmin.

R, EI, CS, SGAC, GSC, Documenti IX, dokument 728, Istituti scolastici alla fine dell'anno 1916-17.

PANG, CKPOK, 1915-1917, V 1917 - Pokrajinski arhiv Nova Gorica, Civilni komisariat za politični okraj Tolmin (1915-1917, 1920, 1921). Vzgoja 1917. Mostra scolastica. Dopis št. 82331 (5622/16) z dne 13. 8. 1917.

Brugioni, A. (1984): Piani strategici italiani alla vigilia dell'intervento nel primo conflitto mondiale. Studi storico - militari.

Fini Več - Friganovič (1974): Kobarid... Karfreit... Caporetto. Spomini na vojna leta. Tipkopis. Bolzano.

Jeri, J. (1961): Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni. Ljubljana.

Galli, C. (1951): Diarii e lettere. Tripoli 1911 - Trieste 1918. Casa, L., Sansoni, G. S.: Documenti e testimonianze XII. Firenze.

La scuola e la guerra. L'opera dell'esercito italiano nei territori rivendicati. A cura del Segretariato Generale per gli Affari Civili presso il Comando Supremo. Editori Alfieri & Jacroix. Milano.

L'Eco del Litorale, 34, 24. 8. 1915 (dunajska izdaja), La derivazione della parola "Krn".

Monteleone, R. (1972): La politica dei fuorusciti irredenti nella Guerra Mondiale. Udine, Del Bianco Editore.

Mussolini, B. (1992): Scritti e discorsi di Benito Mussolini. Edizione definitiva, I. Dall'intervento al fascismo (15 novembre 1914 - 23 marzo 1919). S. Christina Gela.

PSBL - Primorski slovenski biografski leksikon, 14. snopič.

Slovenec, 199, 1. 9. 1915, Lahi in naši slovenski kraji.

Slovenec, 219, 25. 9. 1915.

Slovenec, 262, 15. 11. 1917.

Slovenec, 262, 25. 11. 1917, Črtice o Kobaridu.

Slovenski narod, 11, 15. 1. 1915.

Slovenski narod, 150, 4. 7. 1917, Uradna raba italijanskih krajevnih imen v slovenskem ozemlju. Interpelacija poslanca dr. Rybáňa, dr. Gregorčiča. Fona in tovarišev na vsekupno ministrstvo glede uradne rabe italijanskih krajevnih imen za slovenske kraje, hribe in reke v slovenskem ozemlju.

Slovenski narod, 281, 7. 12. 1917.

Šepić, D. (1958): Misija Carla Gallija u Trstu (u sjećnu 1915). Anali Jadranskog instituta, II. Zagreb.

Šepić, D. (1989): Sudbinske dileme rađanja Jugoslavije. Prvi svezak. Pula - Rijeka.